

УДК 378.14

Ірина Шмиголь

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

Статтю присвячено проблемі визначення сутності та структури професійної компетентності педагога. Автором проаналізовано різні підходи науковців щодо визначення суті поняття професійної компетентності педагога та його складових.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність педагога.

Однією з проблем сучасного суспільства є потреба його в компетентних, висококваліфікованих фахівцях, конкурентноспроможних на ринку праці. Тому заклади освіти на сьогодні значну увагу повинні приділяти саме формуванню у майбутніх спеціалістів професійної компетентності ще на студентській лаві.

Проблемою дослідження професійної компетентності педагога займалися і займаються багато зарубіжних і вітчизняних вчених: Л. С. Ващенко, В. М. Введенський, М. І. Жалдак, І. О. Зязюн, М. В. Корнілова, О. І. Локшина, Н. Г. Ничкало, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, А. В. Хуторський, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєва, О. М. Семенов та інші.

Метою нашої статті є визначення сутності та змісту професійної компетентності педагога.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури дає нам підстави стверджувати, що більшість науковців (В. Н. Введенський, Р. С. Гуревич, Л. М. Мітіна, С. Г. Молчанов, С. Г. Пільова, В. Я. Синенко, К. В. Шапошников) вважають, що професійна компетентність педагога – це сукупність знань, умінь, навичок, досвіду, а також його особистісних якостей.

В. Пелагейченко, враховуючи думку О. К. Маркової, ж вважає, що професійно компетентний педагог це той, який успішно розв'язує завдання навчання й виховання, готує для суспільства випускника з бажаними психологічними якостями; задоволений професією; досягає бажаних результатів у розвитку особистості учнів; має й усвідомлює перспективу свого професійного розвитку; відкритий для постійного професійного навчання; збагачує досвід професії завдяки особистому творчому внеску; соціально активний у суспільстві; відданий педагогічній професії, прагне підтримувати навіть у складних умовах її честь і гідність, професійну етику; готовий до якісної та кількісної оцінки своєї праці, уміє сам це робити [1, с. 56].

На думку С. В. Іванової, професійна компетентність – це здатність

фахівця від моменту початку своєї професійної діяльності на рівні визначеного державою певного стандарту відповідати суспільним вимогам професії шляхом ефективної професійної діяльності та демонструвати належні особисті якості, мобілізуючи для цього відповідні знання, вміння, навички, емоції, ґрунтуючись на власній внутрішній мотивації, ставленнях, моральних і етичних цінностях та досвіді, усвідомлюючи обмеження у своїх знаннях і вміннях та акумулюючи інші ресурси для їх компенсації [2, с. 110].

Отже, проаналізувавши літературу, присвячену дослідженню проблеми професійної компетентності педагога, ми зробили висновок, що *професійна компетентність педагога* – це складний комплекс, який включає професійні знання, вміння, навички, готовність до діяльності, а також цілий ряд професійно важливих особистісних якостей таких як: креативність, мобільність, комунікабельність, толерантність, урівноваженість, чуйність, доброзичливість, прагнення до самопізнання, саморозвитку і самореалізації, саморефлексії та ін.

І якщо з тлумаченням поняття «професійна компетентність педагога» науковці здебільшого визначились та дійшли згоди до єдиного підходу щодо виділення структурних компонентів професійної компетентності в цілому, і педагогів зокрема, та їх змісту в науковців немає.

Так, Р. С. Гуревич в якості основних характеристик професійної компетентності виділяє такі: багатство знань, що відповідають умовам достатності для продуктивної професійної діяльності; системність організації та структурування знань, усвідомлення реальних зв'язків між елементами, класифікованість; таксономізованість знань, виділення основних вузлових елементів; релятивність взаємозв'язків поля знань, можливість оновлення як змісту, так і взаємозв'язків під впливом об'єктивних фактів; фундаментальність знань, визначальна роль загальних принципів, ідей; методологічність, прагматизм, неперервність зв'язків: «знання – діяльність»; рефлексивність знань [3, с. 46].

А. А. Орлов у теорії та практиці професійної діяльності вчителя виділяє основні компоненти професійно-педагогічної компетентності: етичні установки вчителя, систему психолого-педагогічних знань, систему знань в області предмета, який викладається, загальну ерудицію, засоби розумових і практичних дій, професійно-особистісні якості [4, с. 12].

І. О. Зязюн розглядає поняття фахової компетентності вчителя у структурі педагогічної майстерності та визначає такі її складові: професійні знання; педагогічна спрямованість особистості вчителя на систему цінностей, набутих у процесі життєдіяльності людини; здібності до педагогічної діяльності (комунікативні, перцептивні, динамічні, емоційні, креативні, оптимістичне прогнозування); педагогічна техніка, необхідна для виконання професійних функцій, а саме: уміння володіти собою, керувати своїм емоційним станом, уміння співпрацювати,

володіння технікою мовлення тощо [5, с. 118–121].

Л. Г. Карпова вважає, що структурними компонентами професійної компетентності є три сфери: мотиваційна (мотиви, настанови, орієнтації, спрямованість), яка забезпечує сформованість загальнокультурної, особистісно-мотиваційної та соціальної компетентності; предметно-практична (операційно-технологічна), що сприяє розвитку певних підвидів професійної компетентності: методологічної, практично-діяльнісної, дидактико-методичної, спеціально-наукової, економіко-правової, екологічної, інформаційної, управлінської, комунікативної; сферу саморегуляції, що розвиває психологічну компетентність та аутокомпетентність [6, с. 10–11].

Т. Е. Ісаєва у змісті професійної компетентності виокремлює такі складові: адаптаційно-цивілізаційну; соціально-організаційну; предметно-методичну; комунікативну; ціннісно-змістову [7, с. 17].

С. В. Іванова, спираючись на висновки А. Морозова і Д. Чернилевського, які виокремлюють у педагога професійну, особистісну і пізнавальну компетентності та відштовхуючись від типології А. Марченко, стверджує, що професійна компетентність педагога складається з чотирьох компонентів, які формуються під час навчання у ВНЗ та удосконалюються у процесі подальшої професійної діяльності й післядипломної освіти:

– спеціальна складова – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

– соціальна складова – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;

– особистісна складова – володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку засобами протистояння професійним деформаціям особистості;

– індивідуальна складова – володіння прийомами самореалізації та розвитку індивідуальності у межах професії, готовність до професійного зростання, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень [2, с. 107; 8, с. 154].

І. Д. Бех, В. В. Крижко, Н. В. Кузьміна, О. К. Маркова, І. Б. Міщенко, Є. М. Павлютенков та ін. науковці у структурі професійної компетентності педагога визначають такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, змістовний, діяльнісний, особистісний і дослідницько-рефлексивний.

У структурі професійної компетентності вчителя О. В. Лебедева пропонує виділяти: науково-теоретичну компетентність; методичну компетентність; психолого-педагогічну компетентність; професійну позицію вчителя [9, с. 9].

Дещо інші види компетентностей у складі професійно-педагогічної

компетентності пропонує розрізняти Г. В. Кашкар'юв: спеціально-педагогічну, методичну, соціально-психологічну, особистісну. При цьому він наголошує на тому, що кожен із цих видів компетентності містить у собі, відповідно, низку структурних компонентів [10, с. 2].

О. І. Драгайцев у структурі професійної компетентності педагога виділяє суб'єктний, об'єктний та предметний компоненти. Суб'єктний компонент визначає якісну своєрідність фахівця як суб'єкта, що може ставити цілі й досягати їх, розвиватися, здійснювати професійну самодіагностику, самозміни, самооцінку і самоаналіз, а також діагностику, зміни, оцінку і аналіз професійної діяльності та її результатів. Об'єктний компонент характеризує процес створювання спеціалістом системи професійної діяльності та забезпечення її функціонування на усіх етапах руху від поставленої задачі до її втілення у досягнутому результаті. Предметний компонент складає продукт спільної діяльності педагога й учнів [11, с. 26].

І. А. Акуленко, Н. А. Тарасенкова вважають, що компетентності вчителя утворені комплексом його педагогічних здібностей і можливостей, наявністю вмотивованої спрямованості на навчально-виховний процес, системою необхідних знань, навичок, умінь і досвіду, які постійно вдосконалюються й реалізуються на практиці. При цьому фахові компетентності вчителя розглядаються як предметно-процесуальний фундамент для виконання професійних функцій і типових завдань, а самоактуалізація виступає соціально-процесуальною основою особистісного зростання фахівця в професії [12, с. 4].

Н. Бутенко у структурі професійно-педагогічної компетентності пропонує розрізняти такі компоненти:

- гуманно-особистісна орієнтація відповідає принципу відповідності діяльності природі людини, допомагає утримати цілі, зміст і результати педагогічних дій в межах взаємодії з людською рисою;
- системність бачення дає змогу правильно побудову структуру методів, конструювання методик, грамотно використати технологій;
- технологічність гарантує високу продуктивність дій й орієнтацію на безумовне досягнення запланованого результату;
- здатність взаємодіяти зі своїм і чужим педагогічним досвідом стає джерелом критеріальної інформації про правильність і неправильність дій;
- креативність і рефлексивність супроводжують фахівця у процесі вивчення й перетворення системи професійної поведінки [13, с. 33–37].

С. С. Савельєва у структурі професійної компетентності вчителя виокремлює цільовий, емоційно-мотиваційний, змістовий, операціонально-діяльнісний, контрольний-оцінний, результативно-корекційний компоненти, які вона пропонує формувати в сукупності під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі [14, с. 133–137].

Л. М. Семенець у професійній компетентності вчителя математики

виділяє такі складові:

– проєктувальна компетентність – як здібність до створення образу двох саморозвивальних педагогічних систем: «викладач-студент», «учитель-школяр».

– концептуальна компетентність – особистісна характеристика, яка включає систему знань про теоретико-методологічні основи навчання та розвитку особистості, управління навчально-професійною діяльністю студентів з метою формування та розвитку цілісної особистості.

– аксіологічно-особистісна компетентність – це інтегративно-особистісне утворення, що включає систему цінностей, пов'язаних із саморозвитком та самовдосконаленням у педагогічній діяльності.

– дидактична компетентність – система знань та вмінь, що забезпечує цілісну реалізацію цільового, змістового, процесуального компонентів методичної системи навчання.

– психологічна компетентність – це інтегрована здібність особистості організовувати процес учіння студентів математики відповідно до психологічних закономірностей формування та розвитку навчально-професійної діяльності.

– управлінська компетентність – це особистісна характеристика, що виражається в самоорганізації та саморегуляції педагогічної діяльності з метою формування й розвитку навчально-педагогічної діяльності студентів за колективних та колективно-розподільчих форм навчання. Управлінська компетентність є рефлексивною, оскільки передбачає аналіз та вибір тієї компетентності, що є провідною в конкретній навчально-виховній ситуації.

– спеціальна математична компетентність – це інтегративне утворення, пов'язане з теоретико-методологічними знаннями з математики (знаннями математичних структур); сформованістю та здатністю до виконання навчальної математичної діяльності [15, с. 183–186].

М. Лапенюк зазначає, що зміст професійної компетентності вчителя визначається не тільки нормативною моделлю компетентності – кваліфікаційною характеристикою, яка відображає науково-обґрунтований комплекс професійних знань, вмінь та навичок. Нова модель компетентності вчителя – це науково-обґрунтований склад професійних знань, вмінь і навичок, серед яких потрібно визначити конструктивні та гностичні, аналітичні, проєктивні, рефлексивні, організаторські, комунікативні вміння, культуру педагогічного спілкування, розвинену педагогічну техніку [16, с. 134].

За критеріями результативності педагогічної діяльності вчителя М. Лапенюк виділяє п'ять рівнів професійної компетентності педагога: репродуктивний (дуже низький), адаптивний (низький), локально-моделюючий (середній), системно-моделюючий (високий) та творчий (найвищий) [16, с. 133].

Проаналізувавши різні підходи до визначення структури професійної

компетентності педагога, ми пропонуємо виділяти такі можливі компоненти:

– *мотиваційний* – для того щоб на високому рівні виконувати свої професійні обов'язки, педагог, у першу чергу, повинен бути зацікавлений у своїй діяльності. За цих умов має значення і внутрішня мотивація до діяльності (покликання, хист, бажання, талант), і зовнішня (заохочення як матеріальне (така заробітна плата, яка б забезпечила педагогу належний рівень життя), так і моральне (повага з боку суспільства до самої професії вчителя як такої та визнання її цінності);

– *спеціально-предметний* – формування знань, вмінь, навичок, досвіду із спеціальних дисциплін;

– *психолого-педагогічний* – характеризує рівень підготовки педагога з дисциплін психолого-педагогічного циклу, тобто його знання, уміння, навички й досвід з педагогіки та психології.

– *методичний або дидактичний* – полягає в оволодінні педагогом системою наукових психолого-педагогічних та предметних вмінь і навичок, які ґрунтуються на знанні засобів, шляхів, умов, форм, методів й прийомів педагогічних впливів та їх ефективному використанні у навчально-виховному процесі;

– *особистісний* – характеризується набуттям майбутнім педагогом цілого набору особистісних якостей, які обов'язково мають бути притаманні професійно-компетентному педагогу: чесність, людяність, терпимість, порядність, чуйність, доброзичливість, відповідальність та інші;

– *комунікативний* – вміння педагога спілкуватись, співпрацювати з учнями, їх батьками, колегами;

– *організаційно-управлінський* – педагог повинен вміти як належним чином організувати навчально-виховний процес, так і спостерігати та управляти цим процесом, вчасно виявляти недоліки в організації НВП та виправляти чи корегувати їх;

– *експериментально-дослідницький* – вміння та навички підбирати необхідні методики, проводити відповідні експериментальні дослідження та робити аргументовані висновки на основі отриманих результатів, тобто вміння аналізувати та оцінювати;

– *рефлексивність та самостійність* – самоосвіта, самоаналіз, самомотивація, самооцінка, самокритичність тощо.

З огляду на те, що зазначені складові професійної компетентності тісно взаємопов'язані між собою, взаємозалежні, і кожна продуктивна лише за наявності інших, сформованих в достатній мірі, то набуття їх слід вважати обов'язковими для успішної діяльності педагога в сучасних умовах розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пелагейченко В. Ключові компоненти компетентності вчителя / В. Пелагейченко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2009. – № 2. – С. 55–60.
2. Іванова С. В. Функціональний підхід до визначення професійної компетентності вчителя біології та організація її вдосконалення в закладі післядипломної освіти / С. В. Іванова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2008. – Вип. 42. – С. 106–110.
3. Щербатюк Л. Б. Професійна компетентність майбутніх інженерів-механіків – складна динамічна система / Л. Б. Щербатюк, С. М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2009. – Вип. 165. – С. 45–49.
4. Віаніс-Трофименко К. Б. Підвищення професійної компетентності педагога / К. Б. Віаніс-Трофименко, Г. В. Лісовенко. – Х. : Вид. група «Основа», 2007. – 176 с.
5. Корабельнікова Д. С. Сутність і структура фахової компетентності вчителя хореографії. / Д. С. Корабельнікова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – 2010. – № 4. – С. 118–121.
6. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Лариса Георгіївна Карпова. – Харків, 2004. – 27 с.
7. Исаева Т. Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя: труды международной научно-практической Интернет-конференции [Преподаватель высшей школы в XXI веке] / Т. Е. Исаева. – Сб. 4. – Ростов-н/Д : Рост. гос. ун-т путей сообщения. – С. 15–21.
8. Іванова С. В. Критерії та показники розвитку професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти / С. В. Іванова // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2010. – Вип. 52. – С. 152–156.
9. Лебедева О. В. Развитие методической компетентности учителя как средство повышения эффективности учебного процесса в общеобразовательной школе : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Ольга Васильевна Лебедева. – Нижний Новгород, 2007. – 24 с.
10. Кашкаръов Г. В. Концептуальні засади формування в майбутні вчителів педагогічної компетентності щодо розвитку критичного мислення в учнів [Електронний ресурс] / Г. В. Кашкаръов // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2008. – № 4. – Режим

- доступу до журн. : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpbdpu/Ped/2008_4/Kashkarov%20.pdf
11. Драгайцев О. І. Складові професійної компетентності майбутнього вчителя в світлі компетентнісного підходу в освіті / О. І. Драгайцев // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 145 – С. 25–28.
 12. Акуленко І. А. Аксіологічний компонент методичних компетентностей майбутніх учителів математики / І. А. Акуленко, Н. А. Тарасенкова // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2008. – Вип. 139. – С. 3–10.
 13. Бутенко Н. Компетенції сучасного викладача вищої школи в контексті реалізації його місії / Н. Бутенко // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 1. – С. 31–39.
 14. Савельева С. С. Креативная среда как фактор формирования профессиональной компетентности учителя: материалы Российской научно-методической конференции [Воспитательное пространство: проблемы региона] / С. С. Савельева. – Рязань : РГУ им. С. А. Есенина, 2007. – С. 133–137.
 15. Семенець Л. М. Педагогічна компетентність викладача як умова формування професійної компетентності майбутнього вчителя / Л. М. Семенець // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2010. – Вип. 53. – С. 183–186.
 16. Післядипломна педагогічна освіта України: сучасність і перспективи розвитку : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Олійника, Л. І. Даниленко. – К. : Міленіум, 2005. – 230 с.